

УДК 130.2

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v039.2022.8>

Р. М. Поліщук

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2900-2427>

кандидат філософських наук,

доцент кафедри олімпійської освіти

Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського

ФОРМАЛІЗМ ЯК МОЖЛИВИЙ ПІДХІД ДО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ СПОРТУ

Постановка проблеми. Ми знаємо, що в суспільстві досить часто побутує вислів «спорт – це життя», який, на нашу думку, вже свідчить про те, що людина дивиться на це явище як на певну «практичну філософію». Сучасний спорт розглядають як унікальний соціальний інститут, який виконує численні специфічні функції й поширює свій вплив попри всі життєві метаморфози. Спорт тією чи іншою мірою бере участь практично у всіх соціальних процесах сучасного людства, є активним учасником процесу глобалізації.

Філософія тривалий час оминала спорт стороною, оскільки природним ходом речей набула теоретичного ухилу і була пов'язана швидше зі сферою науковою. Не кажучи вже про те, що філософи, які не вважають його важливим предметом своїх досліджень, керуються тими стереотипами, які властиві людям інтелектуальної праці стосовно фізичних занять. Це питання ми описували неодноразово у свої попередніх статтях [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми свідчить про те, що в Україні дана проблематика не є розробленою, а деякі наукові доробки спрямовані на одностороннє бачення спорту. Філософські рефлексії щодо спорту мають досить недавнє походження. В Україні дослідження спорту серед філософського напрямку на даному етапі тільки розвивається. Лише низка науковців, зокрема І. Ібрагімов, В. Білогур, А. Коваленко, В. Джунь, Компанієць Ю.А., Завальнюк О.В. та ін, запропонували певні концепції розвитку філософії спорту як окремої галузі наукових досліджень. Розвідки цих науковців вказують на те, що теоретиками й практиками усвідомлюється необхідність критичного філософського аналізу попередніх фундаментальних досліджень у галузі спорту.

Метою статті є спроба означення основних концептуальних підходів до визначення сутності спорту.

Основний матеріал. Трохи більше ніж за століття спорт та спортивні практики, які його супроводжують, стали звичайним жанром, глобальною ідіомою та одним із найефективніших і швидких механізмів поширення соціальної діяльності, які коли-небудь знало людство.

Відома дослідниця філософських підвалин спорту Емілі Райал у свої книзі «Філософські про-

блеми спортивної науки» зазначила, що «роль і цінність науки в спорті зростає. Наукові та технологічні інновації розроблені, щоб підвищити продуктивність, забезпечити більшу точність вимірювань і суддівства, зменшити ризики заподіяння шкоди, підвищити кількість глядачів і збільшити доходи. Однак такі інновації неминуче стикаються з гносеологічними та метафізичними проблемами, пов'язаними з природою спорту та фізичного змагання» [12, р. 1]. Тому, важливими є філософські пошуки та спроби осмислення спорту, його концептуалізації.

Спорт – це соціокультурна практика, специфічно людська діяльність, яка виражає світоглядні традиції в таких модусах буття, як простір, час, рух, становлення; окремий вид практичної діяльності людини та узагальнена модель тенденцій функціонування тіловиховної культуротворчої діяльності [2]. Спорт є людською практикою, яка в більшій чи меншій мірі залучає тіло (організм) і пов'язана з подібними заняттями, такими як ігри, гра (англомовна відмінність game і play) та відпочинок. Те, як це визначається та окреслюється від інших видів людської діяльності, які не є спортом, є складним завданням філософських рефлексій та теорій.

Взагалі, можна виокремити кілька варіантів чи підходів до осмислення спорту. Формальний і контекстуальний підходи: прихильники *формального* підходу вважають, що виявити цілі, сутнісні характеристики, культурну значимість спорту можна через розгляд його формальних правил та норм. Тобто вся сукупність практик в спорті визначається формальними правилами конкретного його виду. *Контекстуальний* підхід враховує не тільки ці формальні правила, але і культурний, соціальний, науковий контексти, в яких спорт існує. На думку контекстуалістів, потрібно брати до уваги соціальні конвенції, наприклад етос fair play, які визначають сутність спорту та його основні змістовні моменти. Варто зазначити, що автор є прихильником контекстуального підходу.

Також, філософські теорії спорту приймають описові чи нормативні форми. Загалом кажучи, описові теорії намагаються надати точний виклад основних понять спорту, а норма-

тивні теорії намагаються дати уявлення про те, яким має бути спорт. Нормативні теорії спорту в основному класифікуються як «зовнішні» або «внутрішні». *Екстерналістичні теорії* спорту розуміють спорт як відображення великих соціальних явищ, тобто приймають природу спорту через прилеглість до принципів інших практик (В. Дж. Морган) [9, с. 205–212].

«Зовнішні» погляди на спорт, як правило, розглядаються як дефляційні, оскільки вони заперечують або не помічають, що спорт має незалежне значення. Вони розуміють цінність спорту виключно в інструментальному плані [12].

Інтерналістичні теорії не аналізують спорт на основі інших соціальних практик чи історичних процесів. Вони спрямовані на визначення відмінних цінностей і цілей спорту, які відрізняють його від інших соціальних практик. Прихильники інтерналізму визнають вплив на спорт інших практик та на суспільство загалом, проте вони стверджують, що спорт – це практика з власною відмінною цінністю та внутрішньою логікою. Таким чином, головна мета інтерналізму – розкрити внутрішні нормативні принципи спорту.

Інтерналістичні теорії, як правило, класифікуються на три категорії: формалізм, конвенціоналізм та «широкий» інтерналізм (інтерпретивізм). У попередній статті ми розглядали загальну характеристику цих категорій, а у цьому доробку спробуємо охарактеризувати окрему з них – формалізм.

Формалізм – це важлива форма інтерналізму, яка припускає, що спорт найкраще розуміти з точки зору його формальних структур, які складаються переважно з конститутивних правил різних видів спорту. Тобто, формалізм сприймає спорт як сформований виключно за письмовими правилами. Письмові правила – це ті, які формують і визначають мету та сенс спорту, тобто те, що вважається правильною дією в рамках спортивної практики.

Формалізм – це теорія спорту (або, точніше, коло тісно пов'язаних позицій), яка ототожнює спорт із практикою чи діяльністю, що регулюються конститутивними правилами, які, дотримуючись пропозицій Бернарда Сьютса [15], створюють перешкоди для досягнення примарної мети гри (*lusory attitude*).

Найбільш помітним прихильником цього підходу є відомий дослідник Скот Кретчмар [5, р. 160–172]. Хоча, саме він вказує, що: «Формалізм – це положення, яке приписують Сьютсу та іншим, хто стверджував, що ігри є продуктом їх установчих правил. Тобто ці правила спільно створюють та визначають гру – її мету, засоби, дозволені для досягнення мети, покарання за порушення правил, методи «скорингу», вказівки того, як гра починається та закінчується, та методи,

за допомогою яких ігрові тести (зокрема в паралельні або послідовні види спорту) поділяються у змагальних форматах. Хоча конституційні правила можуть бути жорсткішими, послабленими або іншим чином модифіковані, *гра в будь-який момент часу є нічим іншим, ніж тим, що кажуть її установчі правила.*» [11, с. 11–12].

У своїй засадничій праці з філософії спорту [15], Бернард Сьютс виділяє чотири елементи, які притаманні грі: цілі (мета), засоби, правила та певне ставлення.

Вчений стверджує, що «Ігри – цілеспрямована діяльність». У кожній грі є дві чіткі цілі: *попередня мета* – це специфічний задум, який гравці намагаються втілити у життя (помістити м'яч у лунку в гольфі чи забити гол у ворота суперника в футболі). Проте, він зазначає, що цього можна досягти до початку гри. Наприклад, я можу помістити м'яч для гольфу в лунку, навіть якщо не почалася гра в гольф або я можу забити м'яч у ворота, навіть якщо не проводиться змагання. *Голова мета* – це перемога, яку можна досягти лише в умовах організованої гри.

Другий елемент будь-якої гри – це *засоби*: кожна гра обмежує методи, які гравцям дозволено використовувати для досягнення поставленої мети. В футболі заборонено забивати м'яч рукою (хоча усім відомий момент «руки бога» Дієго Марадонні), гольфісти не можуть кидати м'яч в лунку руками, а марафонцям заборонено завершувати гонку за допомогою велосипеда. Бернард Сьютс вказує, що засоби, дозволені в іграх, завжди є «неефективними» для досягнення попередньої мети. Наприклад, якщо метою боксу є нокаут для суперника, то було б набагато ефективніше напасти на нього з бейсбольною битвою або застрелити з пістолета, ніж зробити це за правилами. Якщо мета футболу – ввести м'яч у ворота, було б набагато ефективніше переносити м'яч руками, а не тільки ногами та головою.

Третій елемент гри – це *правила* (установчі). Правила містять повний перелік того, які засоби дозволені і не дозволені в грі. Вони встановлюють, якими засобами можна скористатися для досягнення мети гри. Ці обмеження дозволених засобів роблять гру можливою, оскільки вони встановлюють перешкоди, які учасники намагаються подолати в грі. Наприклад, правила боксу забороняють використання зброї. Окрім установчих правил, як стверджує Сьютс, є правила майстерності (настановчі), які встановлюють, як добре грати в гру.

Завершальним елементом гри є *ставлення*. Дослідник стверджує, що, щоб грати в гру, треба мати «поважне ставлення». Гравці повинні взяти на себе зобов'язання грати відповідно до правил, які складають гру лише для того, щоб гра могла відбуватися: гравці повинні дотримуватися правил, оскільки вони хочуть грати і вони схвалюють

формалістичний погляд, що порушення правил обов'язково закінчує гру.

Аналіз цих чотирьох елементів вчений завершує наступним визначенням: «Грати в гру – це намагання досягти конкретного стану речей, використовуючи лише засоби, дозволені правилами, коли правила забороняють використовувати більш ефективні на користь менш ефективних засобів і де правила приймаються лише тому, що вони дозволяють зробити таку діяльність.» [15, р. 43]. Або ж, скорочений варіант: «Грати в гру – це добровільна спроба подолати зайві перешкоди». Такий аналіз ігор привернув увагу і підняв хвилю критики. Основним серед заперечень є те, що ігри не складаються лише за їх установчими правилами і, що гра не вимагає чіткого дотримання установчих правил (тобто деякі порушення правил можуть відповідати «духу гри»).

Звичайно, що Бернард Сьютс, мабуть, був першим автором, який запропонував концепцію спорту, залежного від правил [13]. Проте, досить точно та зручне пояснення цієї концепції можна знайти і у відомого філософа спорту В. Моргана: «різноманітні похідні поняття гри слід визначати виключно в термінах її формальних правил. Що означає брати участь у грі, вважатися добросовісною дією гри та виграти гру – це діяти відповідно до правил тієї гри [10, рр. 50–63].

Взагалі, в рамках формалістичного підходу можна виділити кілька основних тез про спорт: а) онтологічна теза про природу спорту, згідно з якою неможливе розуміння спорту без правил; б) теза про застосування та тлумачення правил спорту: суддя або рефері обмежується застосуванням лише письмових правил; в) етичне уявлення про вид спорту, в якому панує повага до правил гри, точне дотримання учасниками правил під час занять спортом.

Однак було б спрощено сказати, що існує лише унікальний варіант формалізму. Точніше було б сказати, що його основні ідеї були змінені в результаті отриманої критики [4; 7]. Таким чином ми могли б розрізнити радикальну концепцію від поміркованої. Перша – яка виключно визначає вид спорту з точки зору його формальних правил, а друга – вказує на те, що правила мають бути доповнені врахуванням інших елементів (соціальний контекст або моральні принципи), але зберігає верховенство правил.

У деяких філософських колах формалізм має негативну конотацію. Він був описаний як вузький, недостатній, негнучкий та контрінтуїтивний. Назагал, можна виокремити кілька основних, на нашу думку, заперечень, які мали на меті критику формалізму.

Мабуть основним з них є те, що правила не можуть врахувати всі можливі випадки, які можуть виникнути, отже завжди буде можли-

вість невизначеності, а отже, судді матимуть право на власний розсуд, коли вони стикаються з невизначеними або складними ситуаціями [8]. І якщо будуть додані нові правила або типи правил (незалежно від того чи є вони установчими, регулятивними чи допоміжними), проблема залишиться. Цей момент можливо усунути за допомогою сучасних технологій. Наприклад, система VAR у футболі. Як зазначає ФІФА, то згодом можливий варіант з суддею-комп'ютером, який зможе безпристрасно, згідно встановлених правил вирішувати ситуацію. Але, такий підхід унеможливить застосування моральних принципів (наприклад fair play) для вирішення «конфліктних» ситуацій, нівелює «етос спорту» і суперечитиме поняттю «духу гри».

Ще одним закидом було те, що формалістичній характеристиці спорту бракує інтуїтивності. На думку Д'Агостіно, ідея про те, що набір конститутивних правил визначає спорт і що засоби, описані в правилах, і мета перемоги нероздільні, представляє формалістичне розуміння соціальних практик. Гру чи вид спорту можна визначити лише за допомогою посилання на її конститутивні правила, а спортивні змагання, стверджував би формаліст, реалізуються лише за умови повного дотримання конститутивних правил у всіх аспектах.

Д'Агостіно критично оцінює цю позицію. Його заперечення полягає в тому, що це здається неінтуїтивним і суперечить здоровому глузду. Якщо ми сприйmemo цю позицію серйозно, формаліст повинен буде сказати, що ми більше не граємо в гру G, «якщо правило G порушується під час передбачуваного випадку G» [3, р. 9]. Але, як демонструє Д'Агостіно на прикладі з баскетболу, порушення правил є неминучою частиною більшості спортивних змагань. Реальний випадок гри в баскетбол без навмисного контакту тіла (що фактично заборонено правилами) здаватиметься безглуздим для більшості гравців. Подібний приклад можна взяти з європейського гандболу. Спосіб гри завжди передбачає регулярний грубий контакт тіла нападників зі захисниками, що призводить до так званих семиметрових кидків. Хоча семиметровий кидок в принципі є штрафним, він вважається прийнятною частиною сучасної техніки і тактики гандболу. Без нього неможливо уявити сьогоденний гандбол. В футболі (сокер) також існує поняття тактичного фолу.

На думку Д'Агостіно, помилка формалістів полягає в тому, що вони не помічають важливої в реальному житті відмінності між прийнятними та неприйнятними порушеннями правил. Крім того, формалістична перспектива унеможливує розрізнення конкуренції різного ступеня чесності та нечесної конкуренції [6]. Дійсно, у реальному житті ми говоримо про справедливий результат гри в баскетбол або гандбол, навіть якщо пору-

шення правил мали місце, доки вони не були вирішальними для результату. Але в історії спортивних суперництв таких прикладів досить багато.

Ще одним запереченням є те, що формалістична концепція спорту не враховує належним чином те, що спортивні практики не тільки ефективно живляться формальними правилами, які встановлюють основну нормативну структуру, але також соціальними умовностями групи та принципами, які керують інтерпретацією правил. Це були основні заперечення конвенціоналізму та інтерпретативізму. Відповідно до конвенціоналізму, опис спорту має зосереджуватися не на правилах, а радше на етосі гри: неофіційній системі конвенцій, яка визначає, як офіційні правила мають застосовуватися в конкретних обставинах. Інтерпретивізм вказує на те, що спорт слід тлумачити з урахуванням таких елементів, як основні здібності або досконалість, етичні принципи або внутрішні блага.

Але поза цією критикою у формалізмі є раціональне зерно: звернення до правил є неминучим при ідентифікації спортивного феномену і будь-яка конкуруюча теорія може посилатися на інші компоненти (конвенції чи принципи), але вони не зможуть уникнути посилання на фундаментальну роль, яку відіграють правила.

Висновки. Звертаючись до формалізму в більш загальному плані, прихильники цієї точки зору вважають, що правила є основним наріжним каменем концептуального аналізу спорту. Вони визначають правильність та неправильність поведінки у спорті виключно з точки зору дотримання правил. Формалісти висловлюються проти «стратегічних забруднень» та допінгу, оскільки обидві практики передбачають порушення правил. Однак формалізм не забезпечує ресурсів для здійснення контекстуальних дискримінацій. Саме тому, в майбутніх дослідженнях ми повинні розглянути інші концепції спорту.

Література

1. Поліщук Р. Філософські підходи до концептуалізації спорту: інтерналістичні теорії. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 44, с. 84–90.
2. Поліщук Р. Національний спорт як навчальний курс та його світоглядно-філософське значення. Молодий вчений, 4 (80), 2020. С. 528–532.
3. D'Agostino F. "The Ethos of Games," *Journal of the Philosophy of Sport*, 1981. Vol. 8: p. 7–18.
4. Filip Kobiela, Francisco Javier Lopez Frias & Jose Luis Perez Trivino (2019) *Bernard Suits' Legacy: New Inspirations and Interpretations*, *Sport, Ethics and Philosophy*, 13:3-4, 271–276, DOI: 10.1080/17511321.2019.1610489.
5. Kretchmar, R. S. A Functionalist Analysis of Game Acts: Revisiting Searle. *Journal of the Philosophy of Sport*, XXVII, 2001. P.160–172.
6. Loland, Sigmund. *Fair Play in Sport: A Moral Norm System*. New York: Routledge. 2001. 192 p.
7. Lopez Frias, F. J. *Psychoanalyzing the Grasshopper: Society, Work and Repressed Play in Suits' Riddle*. *Sport, Ethics and Philosophy*, 15(2). 2021, 251–265. <https://doi.org/10.1080/17511321.2020.1729849>
8. McFee, G. *Sport, Rules and Values*, (London and New York: Routledge, 2004)
9. Morgan William J. n. *The Philosophy of Sport: A Historical and Conceptual Overview and a Conjecture Regarding Its Future* / William J. Morgan // *Hand book of Sports Studies*. London : Sage, 2003. P. 205–212, С. 205–212.
10. Morgan, W.J., "The Logical Incompatibility Thesis and Rules: A Reconsideration of Formalism as an Account of Games", in *Philosophic Inquiry in Sport*, ed. W. Morgan, K. Meier Champaign IL: Human Kinetics, 1995.
11. McNamee, M., & Morgan, W. (Eds.). *Routledge Handbook of the Philosophy of Sport* (1st ed.). Routledge, 2015. 472 p. P. 11–22.
12. Ryall E. *Philosophy of Sport: Key Questions*. London: Bloomsbury, 2016. 272 p.
13. Suits, B. "The Elements of Sport", in *Ethics in Sport*, ed. W. Morgan Champaign IL: Human Kinetics, 1995.
14. Suits, B. *The Grasshopper: Games, Life, and Utopia*. 3rd. Peterborough, Ontario: Broadview Press, 2014. 262 p.

Анотація

Поліщук Р. М. Формалізм як можливий підхід до концептуалізації спорту. – Стаття.

У статті підкреслено, що спортивна культура є достатньо складною для дослідження темою, адже у різні часи має різне значення для суспільства. Очевидно, що особливе значення має спорт і для сучасних процесів у суспільстві. Можна стверджувати, що спорт сьогодні це не тільки окремі культурна/і практика/и, а й одна з повноцінних сфер буття людини, пронизана відповідним методологічним інструментарієм та системою цінностей.

Філософія спорту пов'язана з концептуальним аналізом і дослідженням ключових ідей і питань спорту та пов'язаних з ним практик. На загальному рівні він пов'язаний з формулюванням природи та цілей спорту. Філософія спорту не тільки збирає ідеї з різних галузей філософії, оскільки вони відкривають наше розуміння спортивних практик та інститутів, але також створює суттєві та комплексні погляди на сам спорт. Філософія спорту ніколи не є фіксованою: її методи вимагають внутрішньої самокритичної концепції інтелектуальної діяльності. Тобто, вона постійно кидає виклик своїм власним упередженням і головним принципам як щодо природи так і цілей філософії та спорту.

Сучасні знання про спорт – це закономірний результат багатолітньої пізнавальної діяльності людини. Якщо не вдаватися до формальностей у його визначенні, то можна зазначити, що спортом займалися з доісторичних часів. Проте, парадоксом є те, що він є відносно новим предметом систематичних філософських досліджень. Дійсно, філософія спорту як ака-

демична галузь бере свій початок лише з 1970-х років разом з утворенням різних міжнародних організацій та журналів, в яких публікували відповідні дослідження. Проте за цей короткий час він перетворився на досить цікавий феномен для філософських досліджень, які повинні поглибити наше розуміння спорту та інформувати спортивну практику.

У своїх дослідженнях філософи створили нові ідеї щодо спірної природи самої спортивної культури. Одним з найактуальніших моментів у філософії спорту є питання визначення спорту. Підходи до спорту різняться залежно від парадигми та позиції конкретного автора. У цій статті здійснено спробу охарактеризувати формалістичний підхід до його осмислення.

Ключові слова: спорт, гра, філософія спорту, формалізм, концептуалізація спорту.

Summary

Polishchuk R. M. Formalism as a possible approach to the conceptualization of sport. – Article.

The article emphasizes that sports culture is a rather difficult topic for research, because it has different meanings for society at different times. It is obvious that sport is of special importance for modern processes in society. It can be argued that sport today is not only a separate cultural practice, but also one of the full-fledged spheres of human existence, imbued with the appropriate methodological tools and system of values.

The philosophy of sport is related to the conceptual analysis and research of key ideas and issues of sport and related practices. At a general level, it is related

to the formulation of the nature and goals of sport. The philosophy of sport not only draws together ideas from various fields of philosophy as they inform our understanding of sporting practices and institutions, but also creates substantive and comprehensive views of sport itself. The philosophy of sport is never fixed: its methods require an internal self-critical conception of intellectual activity. That is, it constantly challenges its own prejudices and main principles regarding both the nature and goals of philosophy and sports.

Modern knowledge about sports is a natural result of many years of human cognitive activity. If we do not resort to formalities in its definition, it can be noted that sports have been practiced since prehistoric times. However, the paradox is that it is a relatively new subject of systematic philosophical research. Indeed, the philosophy of sport as an academic field dates back only to the 1970s, along with the formation of various international organizations and journals in which relevant research was published. However, in this short time it has turned into a rather interesting phenomenon for philosophical research that should deepen our understanding of sport and inform sports practice.

In their research, philosophers have created new ideas about the controversial nature of sports culture itself. One of the most relevant points in the philosophy of sport is the question of defining sport. Approaches to sports vary depending on the paradigm and position of a particular author. This article attempts to characterize the formalistic approach to its understanding.

Key words: sport, game, philosophy of sport, formalism, conceptualization of sport.